

čteme nebo jsem alespoň odpověď autora na podobnou otázku v této mozaice názorů nenašel. Můžeme v budoucnu očekávat třetí nebo dokonce i čtvrtý demografický přechod? V této souvislosti dávám jednoznačně přednost termínu druhý demografický přechod na rozdíl od demografické revoluce (neboli prvního demografického přechodu).

Rabušic ve své práci shromáždil velké množství informací založených na obsáhlé literatuře a to je jeho nesporná zásluha. Kdyby toho však přečetl ještě více, kniha mohla být ještě o desítky nebo i stovky stran rozsáhlejší. Chápu, že mu bylo líto, aby nevyužil všeho, co z přečtené literatury shromáždil; pokud jde o jeho vlastní názory, byl na ně v textu velmi skoupý. Práci bych charakterizoval jako sociologii obyvatelstva. Omezil jsem se pouze na několik otázek také proto, že bych někdy musel diskutovat i s citovanými autory. Hlavním důvodem tohoto omezení byl však rozsah recenze, který by byl jinak neúnosný. Jeden známý nizozemský demograf provedl kritiku vlastních řad následujícími slovy: demografové příliš mnoho počítají, ale málo myslí. Napadla mě určitá obdoba o sociologích: sociologové příliš mnoho mluví a píší.

Zdeněk Pavlík

Karel Müller: *Industriální zdroje, ekonomický růst a sociální změna*
Praha, Sociologické nakladatelství 2002.
225 s.

Autor knihy *Industriální zdroje, ekonomický růst a sociální změna* Karel Müller, jenž v současné době přednáší na Fakultě humanitních studií UK, je čtenářům Sociologického časopisu znám především jako badatel, který se výrazně orientuje na problematiku transformačního a modernizačního procesu. I když je Müller původním vzděláním ekonom, během svého dlouholetého působení na pracovištích ČSAV (1966–1992) rozšířil posléze svou odbornou orientaci i na otázky sociálně filozofické a sociologické. To se pak nakonec

stalo i jedním z typických znaků jeho badatelského usilování, v němž jde často o zachycení a analýzu zkoumaných problémů v širším, multidisciplinárním pohledu. K hlavním autorovým zájmům patří v současné době problematika vědy, techniky a inovací. Jí věnoval příspěvky v řadě prestižních mezinárodních sborníků a nyní i poměrně rozsáhlou monografii, kterou v r. 2002 vydalo Sociologické nakladatelství v ediční řadě *Studie*.

Sám název recenzované publikace zřetelně naznačuje, na jaké dominanty se autor pokouší zaměřit především. Klíčovou se pro něj stává otázka, jakou úlohu hrají industriální zdroje v rozvoji moderních společností, zejména pak v zemích, které procházejí transformačním procesem. Kniha, která je formálně rozčleněna do pěti kapitol (I. a II. kapitola mají vstupní, úvodní charakter), postupně rozpracovává tři vzájemně propojené tematické okruhy. Nejprve je to diskuse o teoretickém pojetí pojmu „industriální zdroje“ ve filozofii, historii, ekonomii, sociologii a politice (kap. III.), dále otázka možnosti zobecnění poznatků z těchto diskusí pro potřeby syntetizujícího mezioborového přístupu (kap. IV.), a nakonec pokus o aplikaci tohoto mezioborového přístupu při interpretaci pramenů a dat vypovídajících o situaci postsocialistických zemí, především České republiky. Ze tří pojmů, které figurují v názvu studie, se tedy pro autora stávají jednoznačně nejdůležitějšími „industriální zdroje“ – ty také představují ve III. a IV. kapitole předmět rozsáhlé a velmi podrobné teoretické analýzy. Naproti tomu dva zbývající pojmy – „ekonomický růst“ a „sociální změna“ – v textu vystupují spíše jen v podobě kontextuálního rámce, který jako určitá danost není hlouběji teoreticky reflektován, ani explicitně vymezen.

Autor se snaží přistoupit k teoretickému zkoumání sledovaných otázek opravdu důkladně a z gruntu. Ve III. kapitole nazvané *Odborné diskuse a koncepce věnované povaze industriálních zdrojů* postupně střídá různé perspektivy pohledu, díky čemuž se před čtenářem rozvíjí široká škála myšlenkových proudů, jejich reprezentantů a konceptů:

Pohled historických a humanitních věd zastupují ideje J. Stuarta, A. Comta, H. Spencera, E. Durkheima, F. Tönniese, J. D. Bernala, S. Lillyho, R. Potera, A. J. O. Spenglera, A. J. Toynbee, frankfurtské školy a H. Schelskyho.

- Tradice ekonomické vědy přibližují koncepcce A. Smitha, D. Ricarda, J. M. Keynesa, J. A. Schumpetera.
- Modely strategií firem v podmínkách současného tržního prostředí jsou nastíněny prostřednictvím myšlenek M. Portera aj.
- Současné ekonomické koncepce techniky reprezentuje neoklasická interpretace, tzv. pythagorejský koncept, systémové inženýrství a tzv. technické trajektorie či režimy.
- Ekonomické pojetí inovací je vztaženo k pojmům inovace, inovační firma a inovační systém.
- Sociologické reflexe industrializmu jsou dokumentovány na stanoviscích K. Marxe, M. Webera, T. Parsonse, T. W. Adorna, J. Habermase, R. Arona, R. K. Mertona, D. Bella, N. Luhmanna, Římského klubu a sociologie vědění a vědy.
- Hledisko vlivu politických a regulativních prostředků dokládají mj. aktivity OECD.

Následný pokus o demonstraci možnosti mezioborového přístupu ke zkoumanému problému, jež deklaruje následující IV. kapitola s názvem *Možnosti teoretického přístupu k analýze industrializmu, industriálních zdrojů a prostředí*, pak není ve své podstatě ničím jiným než jakýmsi volným pokračováním a rozvíjením předchozí III. kapitoly, kdy jsou do diskuse postupně začleňovány názory liberální a institucionální ekonomie, M. Foucaulta, U. Becka, A. Giddense, a akcent je nakonec položen na koncepci reflexivity a reflexivní modernizace.

Závěrečná V. kapitola *Stav a perspektivy restrukturalizace industriálních zdrojů v postsocialistických zemích*, v níž přicházejí ke slovu statistické datové zdroje, doplňuje převážně teoretickou práci o empirickou složku. Autor, který vychází zejména z poznatků obsažených v materiálech OECD a ČSÚ, se však na-

místo ohlašované aplikace mezioborového přístupu většinou spokojuje s úlohou pouhého tlumočnicka poznatků získaných nejrůznějšími výzkumnými týmy či agenturami (viz např. prezentace poznatků konzultační firmy Segal Quince Wicksteed na str. 202–203), a tak není divu, že kapitola, která by měla být završením celé práce, nepůsobí v celkovém kontextu dostatečně výrazně. Proto také asi jeden z nejvýznamnějších závěrů Müllerovy knihy lze najít již na straně 163. Je jím myšlenka, že „vývoj v bývalých socialistických zemích měl rysy jednoduché modernizace“ (jak ji vymezuje Ulrich Beck). V důsledku toho podle autora představuje základní charakteristiku industriálních prostředí, která se vytvořila v období pozdního socialismu a první vlny ekonomických reforem v 90. letech v postsocialistických zemích, „napětí mezi stále převažujícími formami jednoduché modernizace a pozvolna se prosazujícími zdroji reflexivní modernizace“ (str. 170).

Zdá se – a to je vlastně i jakýsi souhrnný dojem z recenzovaného díla – že autor, který čtenáře neustále zahrnuje ohromným množstvím odkazů na nejrůznější přístupy, koncepce a poznatky, nedokázal dostatečně zřetelně a jasně vyjádřit základní poselství své knihy. Použijeme-li sportovní terminologii, chybí mu „tah na bránu“. V celé práci je obsaženo až překvapivě velké množství zajímavých informací a komentářů, jsou však poskládány do podoby dosti nesourodé mozaiky či koláže. Text občas připomíná valící se proud rozvodněné řeky, která sebere vše, co jí přijde do cesty. Za touto kypící směsí informací (autor si jistě ne náhodou oblíbil výrazy jako „shluk výzkumných poznatků“ či „seskupení poznatků“) se pak bohužel z velké míry ztrácí výkladová osa celého díla.

Ve studii, která je cele věnována industriálním zdrojům, ostatně chybí základní vymezení (nemluvě o operacionální definici) toho, co vlastně industriální zdroje z odborného hlediska představují. Autor hovoří o industrialismu, o průmyslové revoluci, průmyslových změnách, industriálním prostředí, inovacích, průmyslu, technice, vědě a jejich

institucích, aniž by vztahy mezi těmito pojmy blíže objasnil. I když si dosti zřetelně uvědomuje, že uplatnění zvoleného teoretického přístupu k analýze reálných sociálních procesů „vyžaduje jasnou specifikaci teoretických souvislostí“, končí jeho pokusy o toto projasnění mnohdy v dosti šroubovaných a téměř neproniknutelných formulacích, jako je např. ta ze str. 159: „Rámec uplatněného teoretického schématu lze formulovat následovně: jádrem *industriálních zdrojů* jsou abstraktní systémy (odborné vědění a symbolické znaky), které ve vztahu k očekávaným a diferencovaným způsobům života podněcují růst ekonomiky a vyžadují uplatnění kontrolní úlohy státu (v jeho ekonomické, sociální úloze i při kontrole prostředků násilí); v interakcích s těmito kontexty jsou *industriální zdroje* orientovány, strukturovány a podněcovány ve svém růstu; protože abstraktní systémy působí v kontextu laického (každodenního) vědění, je nutno rozšířit *industriální zdroje* o adaptační či rezistenční zdroje laického vědění, které jsou mobilizovány zejména sociálními hnutími (ve vztahu k *industriálním*, ekonomickým, politickým i vojenským cílům).“

Sociologické nakladatelství umístilo na zadní stranu obálky recenzované knihy jako upoutávku pro čtenáře několik provokativních otázek: „... Jsou současné společnosti „rukojmími“ *industriálních zdrojů*, nebo jsou prostředky jejich tržní a demokratické kontroly? Lze v moderní společnosti uskutečňovat demokratické ideály i za situace, kdy její instituce jsou převážně založeny na expertním vědění, jež je mimo kontrolu veřejnosti? ... Mohou domácí *industriální zdroje* usnadňovat vstup ČR do EU nebo dojde teprve vstupem do EU k jejich restrukturalizaci?“ Bude-li však čtenář v předložené knize hledat na tyto otázky zřetelně formulované odpovědi, bude možná poněkud zklamán. Recenzované dílo žádné jednoznačné odpovědi na takové otázky nedává, a to nejspíš i proto, že takové odpovědi možná ani neexistují. Názor na věc si čtenář musí dotvořit sám. Autor mu v tomto případě podává pouze pomoc-

nou ruku a k tomu značné množství podnětného materiálu na přemýšlení. To však určitě není málo a je to i dobrý důvod k tomu, aby se tato kniha četla.

Jiří Šubrt

Martin Hampl a kol.: Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie

Praha, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta 2001, 328. s.

Kniha napsaná kolektivem autorů pod vedením profesora geografie Martina Hampla představuje hlavní výstup z třetí fáze dlouhodobého výzkumného projektu, který byl po celá devadesátá léta zpracováván na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity a který se soustředil na studium geografických aspektů společenské transformace v České republice. Martin Hampl v předmluvě knihy připomíná dvě hlavní priority prezentované třetí fáze výzkumného projektu, jimiž jsou hodnocení evropského kontextu vývoje České republiky a důraz na syntetizující hodnocení a provázání analytických a syntetických úrovní studia. Jak se autorům podařilo stanovené cíle dosáhnout?

Struktura knihy vychází důsledně z cílů projektu. První část z pera profesora Hampla se soustředí na celkové hodnocení regionálního vývoje České republiky v období transformace. Autor se opírá o rozsáhlou znalost empirických výzkumů zpracovávaných průběžně po dobu celých devadesátých let a upozorňuje na některé obecné tendence v regionálním vývoji. Pro sociology je nejzajímavější zjištění, že se v průběhu transformace zvětšovaly spíše rozdíly mezi městy a venkovem a mezi městy různé velikosti a významu než rozdíly regionální. Dominance Prahy, jako města stojícího na vrcholu pomyslné pyramidy významu, se rychle zvětšovala. Posilování významu Prahy nemělo formu prostého růstu počtu obyvatel, jak to bylo typické v dobách průmyslové revoluce (samotné